

УКРАЇНЬСЬКА МОВА У СЕРЕДОВИЩІ ІМІГРАНТІВ З АРАБСЬКИХ КРАЇН (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ М. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО)

Україна посідає одинадцяте місце у світі і шосте в Європі (після Російської Федерації, Німеччини, Великобританії, Іспанії та Франції) за кількістю іммігрантів. На її території проживають 5,3 млн осіб, які народилися за межами нинішньої території країни. Оволодіння українською мовою іноземними громадянами, мігрантами, біженцями є нагальною потребою.

Найпомітніші зміни, обумовлені міжнародною міграцією, відбуваються в етнічному складі населення країни. Впродовж періоду незалежності внаслідок більшої відкритості України до світу процес урізноманітнення етнічного складу населення значно прискорився. Згідно з даними перепису 2001 р., кількість азербайджанців в Україні зросла у порівнянні з 1989 р. на 20 % (45,2 тис.), грузинів – майже у півтора разу (34,2 тис.), вірменів – у 1,8 разу (99,9 тис.). Перепис показав також, що на 50 % стало більше корейців (12,7 тис.), у 30 разів зросла чисельність турків (8,8 тис.), у 9 разів – курдів (2 тис.), у 8 разів – в'єтнамців (3,9 тис.) і представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів – арабів (6,575 тис.) [10, 26].

Хоча загальна чисельність перерахованих етнічних груп вельми незначна і не справляє суттєвого впливу на структуру населення країни, швидкі темпи їхнього збільшення вказують на можливість подальшого поповнення шляхом імміграції, а залучення України до міжнародних міграційних процесів у період значної активізації створює передумови не лише до розширення вже існуючих, а й до утворення нових імміграційних меншин.

Проблемою функціонування української мови в середовищі іноземців, які проживають або навчаються в Україні, займаються багато науковців, зокрема Я. Гладир [2], Т. Дементьєва [4], Н. Карпенко [9] та інші.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити рівень володіння та міру використання української мови серед іммігрантів з арабських країн.

Мета – виявити особливості мовного пристосування іноземців-арабів до білінгвального середовища Хмельницького.

Нині в багатьох країнах світу існують потужні арабські діаспори. У Німеччині, Франції, Англії – йдеться про мільйони, в Іспанії, Італії, Бельгії, США, Канаді, Нідерландах – про сотні тисяч. Арабська діаспора України за матеріалами перепису населення України 2001р. нараховує – 6575 особи, з них 4071 визнали рідною мовою арабську, 1235 – російську, 897 – українську, 3 – кримсько-татарську [5, 202]. Наведені цифри не викликають особливої довіри, бо йдеться лише про тих осіб, що виявили бажання зустрітися з переписувачами.

Арабська діаспора в Україні поповнюється декількома шляхами: 1) студенти з арабських країн; 2) іммігранти, які після навчання у ВНЗ вирішили продовжити свою професійну діяльність в Україні; 3) біженці з арабських країн, де тривають збройні конфлікти. Розглянемо кожен із них детальніше, з проекцією на м. Хмельницький.

1. Із посиленням євроінтеграційних процесів Україна прагне стати конкурентоспроможною в такій сфері освітніх послуг, як професійна підготовка іноземних студентів, успішність якої залежить від допрофесійної підготовки. Навчання іноземних громадян є важливим фактором міжнародної і внутрішньої політики й економіки, ігнорувати який у сучасному світі неможливо.

Актуальними є праці, у яких порушуються питання соціалізації іноземних студентів у вищих навчальних закладах України [3; 10]. Складний процес інтеграції студентів з арабського світу в українську культуру та суспільство висвітлено у дослідженнях українських науковців. Так, А. Заячківська заналізувала етнопсихологічні особливості арабських студентів та їхні вияви у навчально-виховному процесі підготовчого відділення для іноземців [8]. Н. Василенко розробила модель формування українськомовної артикуляційної бази в арабомовних студентів і відповідну систему методичної роботи; запропонувала систему вправ з формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабських студентів [6].

Мова навчання іноземних студентів у ВНЗ України досить часто залежить від регіону. Так, у ВНЗ східних, південних та частково центральних областей на підготовчих курсах для іноземців пропонують здебільшого російську мову, мотивуючи це тим, що це «загальнозрозуміла» мова середовища. А західноукраїнські навчальні заклади пропагують українську мову. Умови для вивчення української у Львові, Тернополі, Івано-Франківську майже ідеальні, адже тут, на відміну від багатьох інших міст України, є україномовне середовище, в яке можуть зануритись іноземці й вивчати мову ефективніше, ніж коли вони ізольовані від нього.

Позитивною тенденцією, на нашу думку, є вимога (чи прохання) іноземців-арабів до керівників навчальних закладів центральної України навчатися українською мовою. Пояснення просте: вони відчують труднощі у зверненні в органи державної влади України, у яких усе діловодство ведеться державною мовою [1].

Студенти-араби поки що не зацікавилися перспективою навчання у Хмельницьких ВНЗ. Причиною цього, на нашу думку, може бути нерозрекламованість економічних та технічних спеціальностей та відсутність медичних факультетів, які найбільше приваблюють іноземців.

2. Велика кількість іноземців, одержавши диплом медика, інженера чи економіста в Україні, є незатребуваними у рідній країні або ж не мають можливості повернутися додому, тому і шукають свого місця в українському суспільстві. Вони залишаються в Україні, головним чином у великих містах (переважно там, де навчалися), де легше знайти роботу. Голова Громадської організації «Арабський Дім» (Київ) зазначає, що арабського населення не так вже й багато, а ті, хто є – в основному були студентами, які отримували тут освіту і одружувалися з українками, потім деякі залишилися через безробіття на своїй батьківщині. Арабська громада розкидана на кілька українських міст і зараз заснована на першому поколінні [7].

3. Серед арабської громади України – чимало біженців з країн, де точаться бойові дії або існують деспотичні режими (Ірак, Сирія, Сомалі). Українська держава розуміє, що для вирішення проблеми вивчення біженцями української мови, потрібно забезпечити функціонування спеціальних мовних курсів, метою яких було б не тільки навчити біженців української мови, а й ознайомити їх із традиціями та культурою українського народу, забезпечити інформаційну підтримку біженців згідно з законодавством України. Необхідно передбачити можливість вивчення української мови у зручний для біженців час (на вихідних, після роботи), або навіть застосовуючи інноваційні технології – навчання он-лайн або в електронній формі.

За офіційними даними Державної міграційної служби України у Хмельницькій області мешкають 60 вихідців із арабських країн. Серед них з Єгипту – 6 осіб, з Йемену – 3, з Йорданії – 3, з Лівану – 4, з Сирії – 44. Реальна кількість іноземців-арабів значно більша, але вони перебувають як нелегальні мігранти і позбавлені будь-якого правового захисту.

Нами була розроблена анкета українською мовою та в перекладі російською, для опитування іноземців – представників сирійської громади у м. Хмельницькому. Це було зроблено для того, щоб респонденти мали вибір у заповненні ближчого за розумінням варіанту анкети, бо майже всі опитані розуміють, але не володіють українською мовою. Зазначимо, що всі респонденти (20 осіб) чоловічої статі. Це пов'язано з тим, що жінок-арабок у Хмельницькому порівняно мало, зокрема це дружини тих арабів-іноземців, які живуть або навчаються тут.

Рідною мовою для сирійців є арабська, яка належить до південної підгрупи західносемітської групи афроазійської сім'ї [5, 202]. Саме її 75 % опитаних назвали мовою спілкування у сім'ї. Це можна пояснити тим, що у сім'ях, де чоловік та дружина вихідці з арабських країн, підтримується традиція рідної мови, яка є “мовою спілкування з матір'ю, першою системою засвоєння інформації, засобом формування когнітивно-комунікативних навичок у однорідному чи неоднорідному мовному середовищі” [12, 31]. У таких сім'ях мовний розвиток дитини відбувається за принципом: у родинному колі завжди побутує рідна мова, а в публічній сфері – державна. Більшість людей ще у дитинстві абсолютно вільно може засвоїти обидві.

Респондентами опитування були переважно іноземці, які живуть на території України вже більше десяти років і здобули вищу освіту в українських ВНЗ (здебільшого в Одесі). У той час коли вони тільки приїхали в Україну, не було змоги вивчати українську мову в навчальних закладах на підготовчих відділеннях, бо тоді всі предмети викладалися російською. Цим ми можемо пояснити краще володіння російською мовою та її вибір як мови спілкування у змішаній сім'ї та поза сім'єю. У змішаних сім'ях (україно-арабських) використовують українську (у 10%) та російську (у 15 %) мови. Такий відсотковий розподіл ґрунтується на різних позиціях: побутування української мови у сім'ї полегшує адаптацію дітей до українського соціуму (дитячий садок, школа); функціонування російської не вимагає від іноземця-араба та його російськомовної дружини переходу на українську, діти з такої сім'ї змушені комунікувати одразу двома мовами.

У спілкуванні з українцями 85% опитаних говорять російською, натомість 10% звертаються українською і намагаються нею спілкуватися, 5 % респондентів віддають перевагу у спілкуванні англійській мові. У державних установах близько 90 % арабів використовують російську мову і не відчують потреби в українській. Російсько-українська двомовність у майже всіх сферах суспільного життя – це одна із ознак мовної ситуації у м. Хмельницькому. На думку самих хмельничан, їм набагато легше російською мовою спілкуватися з представниками інших держав (своєрідна толерантність), ніж іноземцям нарешті почати вивчати державну українську та розмовляти нею.

У 100 % мовою навчання арабських дітей у дошкільних навчальних закладах та школах Хмельницького є українська. Тому діти, які ходять до школи, спілкуються з українськими

однолітками, швидше інтегруються в український соціум. Без сумніву, такий стан позитивно впливає на адаптацію арабомовних сімей до нових умов, оскільки українська мова стає другою рідною мовою для дітей і в недалекому майбутньому може зайняти сильнішу позицію у спілкуванні дітей із батьками.

Загалом, араби до української мови ставляться позитивно, простежується чітке усвідомлення арабськими батьками та учнями життєвої необхідності оволодіння державною мовою, що створює мотиваційну базу для її вивчення.

Основною проблемою у вивченні української мови є велика завантаженість роботою, брак часу, відсутність спеціальних підручників та доступних центрів вивчення української мови (чи не єдині курси із вивчення української мови для біженців та осіб, які потребують додаткового захисту організовані при Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії).

Перспективними напрямками подальших досліджень проблеми функціонування української мови у середовищі іноземців є аналіз діяльності центрів вивчення української мови для мігрантів в обласних центрах України.

Список використаних джерел

1. Арабські студенти хочуть здобувати вищу освіту українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arraid.org/ua/node/3748>.
2. Гладир Я. С. Викладання української мови як другої іноземної утехнічному ВНЗ: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / Я. С. Гладир. – Режим доступу : <http://www.center.univer.kharkov.ua/vestnik/full/15.pdf>.
3. Грищенко Н. А. Особливості соціалізації іноземних студентів вищих навчальних закладів / Н. А. Грищенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 5 (240). – Ч. II. – С. 192–196.
4. Дементьєва Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.09 – теорія навчання освіти / Т. І. Дементьєва. – Х., 2005. – 20 с.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / За ред. В. Євтуха. – К : Наукова думка, 2004. – 344 с.
6. Василенко Н. В. Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабськомовних студентів : Дис... канд. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) / Н. В. Василенко. – К., 2008. – 20 с.
7. Закут Салах. Мене надихнула «Арабська весна» [Електронний ресурс] / Салах Закут. – Режим доступу : http://umma.ua/uk/article/interview/Zakut_Salah_Mene_nadihnula_Arabska_vesna/18023
8. Заячківська А. Врахування етнопсихологічних особливостей арабських студентів у навчально-виховному процесі підготовчого відділення для іноземців / А. Заячківська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 131–134.
9. Карпенко Н. С. Українська мова в середовищі іноземців» (на прикладі ісламського суспільно-культурного центру «Араїд») / Н. С. Карпенко // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 165–167.
10. Малиновська О. Сучасні міграційні процеси в Україні та формування міграційної політики держави / О. Малиновська // Університет. – 2008. – № 2. – С. 11–28.
11. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних медичних закладах України: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Д. О. Порох. – Луганськ, 2011. – 20 с.
12. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 284 с.

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу стану функціонування української мови в середовищі іноземців-арабів, які проживають в Україні. Описано шляхи поповнення арабської діаспори. На основі матеріалів опитування розкрито особливості інтеграції арабських іммігрантів у двомовне середовище м. Хмельницького.*

***Ключові слова:** функціонування української мови в середовищі іноземців, мовна підготовка студентів-іноземців, арабські іммігранти, мова спілкування, рідна мова, інтеграція.*

Mastering the Ukrainian language by foreign citizens, the Ukrainians abroad, immigrants, refugees is an urgent necessity in Ukraine. Ukraine ranks the eleventh in the world and the sixth in Europe for the number of immigrants. The topicality of the study is determined by the need to track the level of knowledge and to measure proficiency in the use of the Ukrainian language among the immigrants from the Arab countries.

The goal of the paper is to identify linguistic difficulties in adapting of the Arabs to the bilingual environment of Khmelnytsky.

The Arab diaspora in Ukraine is enlarged in several ways: 1) students from Arab countries; 2) workers who after graduation decided to pursue a professional career in Ukraine; 3) refugees from the countries with ongoing armed conflicts.

Analysis of the sociolinguistic survey of the Arabs (coming from Syria) living in Khmelnytsky led to the following conclusions:

1) The Arabic language functions as a language of communication in the families where both spouses are native speakers;

2) Foreigners, living in Ukraine for over ten years and have graduated from the Ukrainian universities (mainly in Odessa, where the language of teaching was Russian) speak Russian better than Ukrainian;

3) 100% of the Arabic children in kindergartens and schools in Khmelnytsky are taught in Ukrainian. Without any doubt, this situation has a positive impact on the integration of the Arabic-speaking families into the Ukrainian society;

4) The main problem of mastering the Ukrainian language by the Syrian immigrants is great pressure at work, lack of time and lack of available courses for the Ukrainian language learning by foreigners.

Key words: *functioning of the Ukrainian language in the environment of foreigners, language preparation of foreign students, the Arabic diaspora, immigrants, the language of communication, the mother tongue, integration.*

Отримано: 25.01.2015 р.

УДК 811.161.2'22'27

Гавриш М.М., Коваль Т.П.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ: ПОКЛІН ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ЗНАК

Невербальні компоненти комунікації стали повноправним предметом мовознавчих досліджень у 60-х роках ХХ ст., коли мовознавство вийшло за межі вивчення власне мовної системи. Поклони, елементи невербальної поведінки, – це жести, різні за формою, значенням та сферами вживання. Мовознавці вивчають семантику поклонів [3], шукають моделі лексикографічного опису [2], характеризують ці жести як елементи етикету [6; 9]. Нерозв'язаним залишається питання про соціальне значення поклонів та умови їхнього уживання. Тому завдання статті – з'ясувати роль поклонів у відображенні соціального статусу людини. Матеріалом слугують авторські ремарки та коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка¹.

У мовознавчій літературі за ознакою «типова ситуація вживання жесту» розрізняють побутові (світські) поклони, церемоніальні (ритуальні) та релігійні поклони [5, 34]. Оскільки побутові поклони маркують соціальні позиції учасників міжособистісної комунікації, вони і є предметом нашого аналізу.

Як правило, подібні жести виконуються в типових ситуаціях повсякденного етикетного спілкування, тобто при привітанні, прощанні, вираженні вдячності, проханні, вибаченні, згоді. Поклін характеризує вияв етикету двома шляхами: нахиленням голови або верхньої частини тулуба на знак вітання, пошани та письмовим вітанням кого-небудь у листі або через саму особу [9, 37-38].

Відображаючи побутово-ритуальні жести в комунікації героїв, Іван Франко подає розгорнуту систему виконання поклону в різних ситуаціях спілкування. Найчастіше поклін має місце при привітанні та прощанні, де він становить синонімічну парадигму з іншими кінетичними засобами, зокрема кивком, зніманням головного убору, рукостисканням.

В асиметричних ситуаціях спілкування поклін разом із значенням поваги позначає ще й поклоніння перед вищим, визнання нерівноправності, покірливості, смиренності, тому цей жест маркує соціально-підлеглого комуніканта. Наприклад, художній текст засвідчує, що спілкування селянина з особою, вищою за соціальним статусом, завжди супроводжувалося поклоном як обов'язковим елементом комунікації: «вони з віку правіку привикли низько кланятися всякому панові; се одинока «наука», одинока «цивілізація», яку передав їм двір» [10, 289]. Хоча в пораднику з етикету кінця ХІХ ст. зазначено, що селянам потрібно кланятися в приміщенні до знайомої особи лише схиланням голови, а на вулиці – капелюхом чи рукою [8, 80], так селяни мали б виконувати етикетну невербальну форму вітання, характерну для середовища інтелігенції.